

УЎК 635.655 КБК 42.8

ХОРИЖИЙ ВА МАХАЛЛИЙ СОЯ НАВЛАРИ УРУҒЧИЛИК ТИЗИМИНИ ТАШКИЛ ЭТИШДАГИ ЎРНИ

қ.х.ф.д: академик **Сиддиқов Равшанжон Иномжонович**

докторант: **Мўминов Элёр Мусажонович**

Дон ва дуккакли экинлар илмий-тадқиқот институти

Аннотация

Хозирги кунда илмий тадқиқоқот институтларида кўплаб соянинг турли навлари хам яратиллябди. Камбағалликни қисқартириш ва қишлоқ аҳолиси даромадларини кўпайтиришда энг тез натижа берадиган омил бу – қишлоқ хўжалигида ҳосилдорлик ва самарадорликни кескин ошириш эканлиги ва бу уруғчилик тизимини янада такомиллашганлиги ва шу соҳанинг ривожлантириш эса асосий мақсадимиздир.

Калит сўзлар: уруғларни етиштириш, тайёрлаш, қайта ишлаш, сақлаш ва сотиш, нав ва уруғлик назорати.

Жаҳон миқёсида аҳолининг озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлашда аграр соҳанинг ўрни ва аҳамияти кундан-кунга ошиб бормоқда. Жумладан, мамлакатимизда ҳам мавжуд ресурс ва имкониятлардан оқилона фойдаланиб, аҳолини қишлоқ хўжалик маҳсулотлари билан кафолатли таъминлаш, ҳосилдорлик ва манфаатдорликни янада ошириш, соҳага илм-фан ютуқлари ҳамда замонавий ёндашувларни жорий этиш долзарб масаладир. Мухтарам Президентимиз Шавкат Мирзиёев 2020 йил 29 декабрь куни Олий Мажлисга йўллаган Мурожаатномасида, камбағалликни қисқартириш ва қишлоқ аҳолиси даромадларини кўпайтиришда энг тез натижа берадиган омил бу – қишлоқ хўжалигида ҳосилдорлик ва самарадорликни кескин ошириш эканлигини алоҳида таъкидлаб ўтдилар. Қишлоқ хўжалиги ва бошқа экинларнинг

уруғларини етиштириш, тайёрлаш, қайта ишлаш, сақлаш ва сотиш, шунингдек, нав ва уруғлик назорати озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлашнинг муҳим омили ҳисобланади. Шу билан бирга, бирламчи уруғчилик ва янги истиқболли навларни синаш билан шуғулланувчи элита-уруғчилик хўжаликлари, илмий-тадқиқот муассасаларининг фаолиятини ташкил этиш масалалари ҳал этилмасдан қолмоқда. Турли навдаги уруғлар ва репродукцияларни алоҳида йиғиш, шунингдек, уларни сақлаш ва қайта ишлаш шароитларига риоя этилиши устидан лозим даражада назоратнинг мавжуд эмаслиги экин материали сифатининг пасайишига ва ҳосилдорликнинг тушишига олиб келмоқда. Бундай ҳолларда маркетинг ва ҳуқуқий тартибга солишнинг самарасиз тизими қишлоқ хўжалиги экинлари уруғларининг экспортини етарли даражада амалга ошириш имконини бермаяпти, селекция ва бирламчи уруғчиликнинг лозим даражада бўлмаганлиги эса уларни импорт қилиш ҳажмининг ортишига олиб келмоқда.

Хозирги кунда илмий тадқиқот институтларида кўплаб соянинг турли навлари ҳам яратилган. Бу уруғчилик тизимини янада такомиллашганлиги ва шу соҳанинг ривожланганлигидан далолатдир.

Соя уруғлари ясси ёки думалоқ тузилишга эга. Уруғ қобиғи қаттиқ, ялтироқ ранги эса навларига боғлиқ ҳолда турлича сариқ, яшил ёки жигарранг бўлади. Донида оқсил миқдори 40-45 фоиз ва ёғ миқдори эса 18-22 фоизни ташкил этади. Таркибидан ёғи олинган соя кунжараси инсон истеъмолидан ташқари ҳайвон озукаси сифатида ҳам ишлатилади.

Соя навлари хозирда илмий тадқиқот тамонидан кўплаб навлари яратилган. Улардан **Олтин тож**. Нав оргинатори: Дон дуккакли экинлар илмий-тадқиқот институти. Нав муаллифлари: Маннапова М., Сиддиқов Р., Мирзахмедов Б. 2010 йилда республика бўйича Ўзбекистон Республикаси ҳудудида экиш учун тавсия этилган қишлоқ хўжалик экинлари Давлат реестрига киритилган. Ўсимликнинг бўйи 60 см, дони ўртача йирикликда, сариқ, силлик, 1000 та уруғ вазни ўртача 160 г. Вегетация даври 89 кун. Ётиб қолишга ва тўкилишга чидамли. Ҳосилдорлиги ўртача 30,6 ц/га.

Сочилмас. Нав оргинатори: ЎзФА Генетика ва ўсимликлар экспериментал биологияси илмий-тадқиқот институти. Нав муаллифлари: Абзалов М., Баратова. 2015 йилда Тошкент вилояти учун Давлат реестрига киритилган. Ўсимлик бўйи ўртача 76 см. Донининг ранги оч-сарик, 1000 тасининг вазни 136,8 г. Вегетация даври 95 кун. Тўкилишга чидамли. Ҳосилдорлиги ўртача 30,0 ц/га. Барака. Нав оргинатори: Дон дуккакли экинлар илмийтадқиқот институти. Нав муаллифлари: Маннапова М., Сиддиқов Р., Мансуров А. 2015 йилда Андижон, Наманган, Фарғона вилоятлари бўйича Ўзбекистон Республикаси ҳудудида экиш учун тавсия этилган қишлоқ хўжалик экинлари Давлат реестрига киритилган. Ўсимликнинг бўйи ўртача 105 см. Донининг ранги сарик, юмалоқ шаклда. 1000 та уруғ вазни ўртача 150 г. Вегетация даври 126 кун. Ётиб қолиш ва тўкилишга чидамли. Ҳосилдорлиги ўртача 36.5 ц/га.

Генетик-1. Нав оргинатори: ЎзФА Генетика ва ўсимликлар экспериментал биологияси илмий-тадқиқот институти. Нав муаллифлари: Абзалов М., Жумаев Ф., Мирзарасулов М., Умаралиева Г., Қиличева О. 2008 йилда республика бўйича Ўзбекистон Республикаси ҳудудида экиш учун тавсия этилган қишлоқ хўжалик экинлари Давлат реестрига киритилган. Ўсимликнинг бўйи ўртача 45-50 см. Донининг ранги сарик, ўртача йирикликда. 1000 та уруғ вазни ўртача 130 г. Вегетация даври 87 кун. Тўкилишга чидамлилиги 4,0 балл. Ҳосилдорлик ўртача 23,6 ц/га.

Нафис. Нав оргинатори: Шоличилик илмий-тадқиқот институти. Нав муаллифлари: Саидканова Р., Садикова Н., Ибрагимов Ф., Саттаров М., Мирзаева И. 2012 йилда Тошкент вилояти бўйича Ўзбекистон Республикаси ҳудудида экиш учун тавсия этилган қишлоқ хўжалик экинлари Давлат реестрига киритилган. Ўсимлик бўйи 125-150 см. Дони йирик, силлик, ялтирок, сарик рангда. 1000 та доннинг вазни ўртача 176.6 гр. Ҳосилдорлиги ўртача 34.8 ц/га. Вегетация даври ўртача 112-120 кун. Донидаги ёғ миқдори 20-22 %. Нав механизм билан йиғишга яроқли.

Юқоридаги олимларимиз тамонидан ҳозирда уруғчилик тизимида кўплаб янгиликлар қилиб ўз ҳиссаларини қўшиб келмоқда. Бу жараёнда ҳар гектар ердан олинадиган даромадни ҳозирги ўртача 2 минг доллардан камида 5 минг долларгача етказиш устувор вазифа қилиб қўйилди ва қишлоқ хўжалигига энгилфор технологиялар, сувни тежайдиган ва биотехнологияларни, уруғчилик, илм-фан ва инновациялар соҳасидаги ютуқларни кенг жорий этишимиз лозимлигини ҳам белгилаб берилади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. 100 китоб тўплами. Соя ва махсар етиштириш. Нашриёт уйи “Тасвир” Тошкент – 2021
2. Сулаймонов Б.А., Атабаева Х.Н. ва бошқалар. “Соя экинни етиштиришни биласизми” ТошДАУ таҳририят нашриёт бўлими, Тошкент-2017.